

O NEKIM PROBLEMIMA VOJNE KRAJINE U XIX STOLJEĆU

Historiografsko-kritički osvrt

Mirko Valentić

Proučavanje povijesti Vojne Krajine bilo je u našoj dosadašnjoj historiografiji gotovo potpuno zanemareno. Tek se u novije vrijeme pristupilo istraživanju te problematike, koja se uglavnom odnosi na starija razdoblja. Zahvaljujući tim naporima, Vojna Krajina je dobila svoje određeno mjesto u »Historiji naroda Jugoslavije II« (Zagreb 1959)*. Nasuprot tome, proučavanju razvitka Vojne Krajine u XIX st. ne pridaje se potrebna pažnja. Budući da bi temeljitom znanstvenom istraživanju toga razdoblja u povijesti Vojne Krajine trebalo da predhodi cjelovit uvid u ono što je o tome dosada napisano, namjera je ovog rada bila isprva usmjerena u tom pravcu. Međutim, obrada literature o Vojnoj Krajini u XIX st. nije se mogla ograničiti samo na njen prikaz, kako je to prvobitno bilo zamišljeno, nego je pisca upravo primoravalo i na njeno ocjenjivanje, pri čemu je čitav prilog dobio novi oblik. Budući da je ta problematika vrlo raznovrsna, podijeljena je u ove grupe: 1. Mjesto i uloga zakona iz 1807. za Vojnu Krajinu; 2. Sistem uprave u Vojnoj Krajini; 3. Ekonomska problematika; 4. Francuska vladavina u Vojnoj Krajini; 5. Osnovna politička i društveno-ekonomska pitanja u Vojnoj Krajini u vrijeme ilirskog pokreta i revolucije

* Od radova u starijoj historiografiji treba upozoriti na djela: Franjo Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze I—IV*, Wien 1875, koje sadrži cjelovit prikaz razvitka Vojne Krajine od njenih početaka do razvojačenja s mnogo podataka koji nisu uvijek pouzdani; Franjo Milleker, *Geschichte der Banater Militärgrenze*, 1926; Franjo Bach, *Otočaner Regiments-Geschichte Karlovac 1855*, 327 str. sadrži značajne, pretežno izvorne podatke o historijatu, ekonomiji i organizaciji ove regimente do 1850 god. Ostalu literaturu s ocjenama v. *Historija naroda Jugoslavije II*, 474—475; 757—758.

U *Historiji naroda Jugoslavije Vojna Krajina* je obrađena u ovim poglavljima: Fedor Moačanin, pogl. XIV, 2. Pokušaji organizacije Vojne Krajine na novim osnovama, str. 406—411; 4. Vojna Krajina kao samostalna obrambena ustanova, str. 416—421; pogl. XXXIII, 3. Masovno naseljavanje vlaha i izdvajanje Vojne Krajine kao posebnog teritorija, str. 689—701; pogl. XLI, 11. Osnivanje novih krajina i slom krajiških autonomija str. 1041—1057.

Nada Klaić, pogl. XXXIII, 4. Borba plemstva za vlast u Krajini, str. 701—707; 5. Utjecaj Krajine na ekonomski i društveni razvitak, str. 707—712; pogl. XLI, 7. Proširenje Banske Krajine. Prva pobuna vlaha, str. 1023—1028.

Jaroslav Šidak, pogl. XLI, 8. Ponovne bune u Banskoj Krajini, str. 1028—1031; 10. »Regulacija« Banske Krajine i buna Todora Kijuka (1751), str. 1038—1041; 12. Seljačke bune 1755. i njihove posljedice, str. 1057—1068.

O pitanju periodizacije cjelovite povijesti Vojne Krajine u Hrvatskoj i Slavoniji usp. F. Moačanin, *Periodizacija Vojne Krajine (XV—XIX st.)*, HZ XIII, 1960, 111—117.

1848/9; 6. Mjesto i uloga zakona iz 1850; 7. Vojna Krajina od 1860. do razvojačenja; 8. Društveno-ekonomski odnosi u Vojnoj Krajini; 9. Neka specifična pitanja o Vojnoj Krajini.

* * *

1. Za razumijevanje složene problematike krajiške povijesti u XIX st. ne može se mimoći »temeljni zakon« iz 1807, koji zasijeca u sva područja društveno-ekonomskog života. Međutim, kako bi analiza tog zakona i njegova primjena u konkretnom životu zahtijevala posebnu studiju, ovdje se tek u glavnim crtama mogu iznijeti osnovna pitanja kojima se on bavi.

Osnovu zakona čine pitanje vlasništva nad zemljom, prava njenih posjednika i posjedovanja zemlje. S obzirom na strukturu društva u Monarhiji i politiku dvora prema Krajini, vrhovno vlasništvo nad zemljom pripada vladaru (*dominium directum*), dok posjednicima zemlje pripada vlasništvo njenih dobara (*dominium utile*) uz uvjet da vrše vojnu službu. To ne znači da zemlju nisu posjedovali i oni koji nisu vršili vojne dužnosti. Naime, zakon je posjednike zemlje dijelio u dvije skupine: one kojima nije određen opseg u stjecanju posjeda, tj. koji su besplatno vršili vojnu dužnost, i one koji su ovu samo ograničeno ili nikako vršili (trgovci, obrtnici, katolički svećenici, činovnici i oficiri — s pravom posjeda od 1 do 3 jutra).

Daljnje odredbe ovog zakona ograničile su stanovništvo prve kategorije u slobodnom raspolaganju zemlje na taj način da je svakoj kućnoj zadrugi određen minimum potreban za uzdržavanje njenih članova i vojnika. Upravo zato razdijeljen je posjed kućne zadruge u baštinu (*Stammguth*), koja se nije mogla prodati ni založiti, i suvišpolje (*Ueberland*) s kojim je zadruga mogla slobodno raspolagati. Da spriječi proletarizaciju i samovolju vojnih zapovjednika, zakon određuje opseg baštine: u Karlovačkoj i Banskoj Krajini jedno cijelo selište ima 24 jutra (18 j. oranice i 6 j. livade), u Varaždinskoj i Slavanskoj Krajini 34 jutra (24 j. oranice i 10. j. livade). Budući da neke zadruge nisu posjedovale cijelo selište, a zakonom se bar donekle težilo prema djelomičn slobodi trgovine s nekretninama, kako bi se članovi zadruge potakli na štednju i kupnju zemlje, selište je podijeljeno na tri četvrtine, polovinu i četvrtinu. Na taj se način stvorila mogućnost diobe posjeda i krajiških zadruga s nepotpunim selištem na baštinu i suvišpolje, kako bi i te zadruge imale jedan dio za slobodno raspolaganje, uz ogradu, da zadruga sa četvrt selišta ne može imati suvišpolja¹.

¹ Pitanje zemljišnog posjeda, kao najvažnije i najsloženije u prvoj polovici XIX st., ostalo je u potpunosti neistraženo, što u velikoj mjeri otežava donošenje sudova o pojedinim problemima krajiške povijesti u XIX stoljeću.

Potrebno je ispitati da li je zakon od 1807. zaustavio agrarnu proletarizaciju, naime spriječio povećanje zemljišnog posjeda, i kako su se kretali posjedovni odnosi (postoji li prodaja; tko kupuje i prodaje); dakle, u kojoj je mjeri zakon 1807. regulirao posjedovni položaj krajišnika. Kako novčana privreda utječe na posjed, nameće se pitanje, mogu li krajišnici živjeti od tog posjeda; kako se ti problemi reflektiraju u specifičnostima pojedinih pukovnija i cijele Krajine. Zatim, da li posjed od poslije 1807. ostaje statičan, ili nastaje njegovo usitnjavanje, te koliko to utječe na stav krajišnika 1848, izražen u Narodnim zahtijevanjima (da li krajišnici imaju razloga i podlogu u ekonomsko-društvenim odnosima za revoluciju ili su te zahtjeve za seljake pisali obrazovani ljudi).

Osim toga, svim krajiškim mladićima dopušteno je učenje zanata (za one zanate koji su bili cehovski organizirani trebalo je tražiti dozvolu pukovnije).

Na sličan način riješeno je i pitanje trgovine; svaki krajišnik mogao je slobodno trgovati blagom, žitom i obrtnim proizvodima, kako u Krajini tako na raštelima i u kontumacima² s turskim podanicima, ako ta trgovina nije išla na štetu vojne službe i ako je on dobio privolu članova zadruge i dozvolu pukovnije. Trgovac s dućanom mogao je postati samo onaj koji je dobio dozvolu generalkomande.

Pitanje kućne zadruge kao ekonomsko-administrativne zajednice ima posebno mjesto u okviru ovog zakona. U njemu je određeno: tko su njeni članovi prava i dužnosti starješine, tko može biti starješina (koji u toj instituciji zauzima vidno mjesto), precizirana su njegova prava i dužnosti te utvrđeni odnosi unutar same zadruge. Nijedan član zadruge ne smije se baviti posebnim gospodarstvom, ne može sam posjedovati zemlju i blago. Neograničeno vlasništvo pojedinog člana zadruge dobiveni je višak koji se dijeli svake godine kao i ono što je u ratu zaplijenio. Dioba većih zadruga dopuštena je uz uvjet da svatko dobije bar pola selišta. Krajišnik može prijeći iz jedne zadruge u drugu samo u slučaju ako prijelazom ne nanosi štetu prvoj zadrugi kako u pogledu gospodarstva tako i vojne službe.

Vojne dužnosti predstavljale su najveći teret u Krajini. Svaki krajišnik, sposoban za oružje, dužan je služiti u Krajini i izvan nje. Kućna zadruga je bila obavezna hraniti i odijevati svoje članove koji su u službi na kordonu i u granicama pukovnije te uzdržavati njihove obitelji. Kao odštetu za ovu dužnost svaka zadruga dobivala je u doba mira po jednom vojniku 12 forinti, a u doba rata 6 forinti naknade koja je dodijeljivana na ime zemljarine. Ako se neunovačeni krajišnici pozivaju na kordonsku ili koju druge službu, zadrugi su po svakom danu pripadale na ime odštete 4 forinta. Osim toga, krajišnici su bili dužni da idu u besplatnu potjeru za hajducima ili da sudjeluju u akcijama, ako izbije neka buna u Krajini.

Uz vojne dužnosti krajišnici su bili opterećeni državnom i općinskom rabotom. Državna rabota je bila besplatna, a određivala se prema veličini posjeda pojedine zadruge (na jutro oranice ili livade jedan dan ručne i pola dana vozne rabote u toku godine). Dio krajiškog stanovništva koji nije pripadao kategoriji običnih krajišnika (oficiri, obrtnici, trgovci i katolički svećenici) nisu bili obavezni na tu rabotu, ali su je morali otkupiti, od čega je stvarana posebna zaklada — Graenzarbeitsfond. Od državne rabote oslobođene su zadruge kordonskih serežana i one koje su imale invalide. Državna rabota upotrebljena je za uzdržavanje glavnih poštanskih i trgovačkih cesta, prometnih putova iz unutrašnjosti pojedinih pukovnija prema kordonu i uzduž njega, za uzdržavanje i čišćenje plovnih rijeka i kopitarnica, za isušenje močvara, sječu, slaganje i prijevoz drva za ogrijev onim licima kojima gorivo pripada kao službena

² Neobrađeno je ostalo i pitanje kontumaca i raštela — regulatora trgovine s Turskom. Zato bi bilo potrebno monografski obraditi barem jedan značajniji kontumac (Zavalje, Maljevac, Kostajnica, Brod i Zemun) ili raštel (Srb, Lisičnjak, Prosječeni Kamen, Oblaj, Korlat, Dubica i Mitrovica).

pristojba, za gradnju državnih zgrada i stražara na kordonu kao i ostalih zgrada koje predstavljaju javnu potrebu.³

Za razliku od državne, općinska rabota određena je prema broju muškaraca sposobnih za rad a odnosila se na gradnju i uzdržavanje općinskih kuća, crkava, žitnica, seoskih bunara, škola, putova od jedne do druge općine, mostova, nasipa, vodovoda, za gradnju izgorjelih kuća, davanje seoskih straža i listonoša, sječu i prijevoz drva za škole i seoske straže, zatim se odnosila na obrađivanje zemlje onih zadruga kojima su članovi u vojsci ili bolesni, a zadruge nisu mogle platiti najamne radnike.⁴

Jednako opterećenje predstavljao je i porez, koji se po ovom zakonu ubirao od oranica, livada, vinograda i voćnjaka.⁵ Kako se radi o gotovu novcu, do kojeg je s obzirom na uglavnom agrarni karakter privrede, krajišnik teško dolazio, postavlja se pitanje kako su: porezni sistem, besplatna državna i općinska rabota, uz vojne dužnosti, utjecali na robno-novčanu privredu i kako se ona odrazila na kućnu zadrugu.

Izuzevši zemljarinu, u posebnom poglavlju zakona određeni su ostali porezi, koji se pretežno odnose na drugu, manju kategoriju krajiškog stanovništva: na trgovinu, obrt i mlinarinu; oni su određeni prema ostvarenom prometu u toku jedne godine.

Ovi i još neki manji porezi, zatim prihodi od regala, odnosno akciza na toćenje pića, mesarenje, godišnje i tjedne sajmove i stovarišta drva, formiraju krajiški proventni fond za djelomično pokriće potreba Vojne Krajine odnosno pojedine regimente. Problem regala, odnosno akciza, predstavlja zasebno pitanje koje zakonskom odredbom od 8. lipnja 1871. postaje još složenije⁶ i dovodi često do sukoba između države, gradskih i seoskih općina i zemaljske vlade.

2. Administrativni sistem temeljio se u Vojnoj Krajini na kućnim brojevima po kojima su se popisivali vojnici. Hrv.-slav. Krajina brojila je 11 regimenti od kojih se svaka dijeli na 12 kompanija, sastavljenih od jednog ili više sela, što je ovisilo o brojnosti kućnih brojeva i stanovništva. Ime kompanije je zapravo bilo ime sela u kojem se nalazilo njezino sjedište. Upravni aparat dijelio se na isključivo vojnički (Feldofiziere) tj. nosioce vojne i građanske vlasti, i upravni (Verwaltungsofiziere) koji su predstavljali krajiški činovnici u vojnim uniformama. Novim zakonom 1850. nisu nastupile neke veće promjene u

³ God. 1818. državna rabota iznosila je prema popisu: ručnih težaka 1 008 906, voznih 506 552 (Fran Valentić, Prilozi gospodarskom razvoju hrv.-slav. Krajine u 19. vijeku, Rad JAZU 1944, str. 56).

⁴ Općinska rabota iznosila je 1818: popisanih ručnih težaka 736 272, voznih 567 176 (na i. mj. 57).

⁵ Visina poreza (zemljarine) u hrv.-slav. Krajini iznosila je 1820. 1 175 378 kruna (na i. mj. 60).

⁶ »[...] da se općine u vojnoj Krajini bolje učvrste, odstupanju se gradskim i seoskim obćinama dosadašnji krajiški proventni dohodci i to od toćenja pića, siječenja mesa, godišnjih i nedjeljnih sajмова, kao i od drvarnica uz tu obaveznost, da će iste po izminuću pravomoćnih još zakupnih ugovora ove zakupne predmete u svoju samostalnu upravu preuzeti, te zato državi svake godine plaćati stalan paušal u iznosu, koji će biti jednak polovini popriečnog desetgodišnjeg dohotka.« Artur Femen, Regali odnosno akciza na području bivše hrv.-slav. Krajine, Obćina 32, 1914, str. 169.

mehanizmu upravnog osoblja. Nadležnost upravnih oficira djelomično prelazi okvir administrativnih poslova, te se odnosi i na izvršavanje sudskih poslova, ukoliko se radi o pomirbi⁷; zatim rješavanje disciplinskih pitanja, ukoliko se radi o nevojnici i ženskom spolu, o ubiranju i određivanju poreza i taksi, isplati plaća, uzdržavanju komunikacija, nadzoru nad građevinskim radovima i školama. Upravni oficiri sastavljaju popise stanovništva, novaka, javne rabote; odgovorni su za rad šumskih ureda, za razdiobu ogrijevnog i građevnog drveta, žirovine i paše, te vode rasprave o diobi zadruga, o prodaji i zamjeni zemlje, nadziru sajmove, vage, mjere i dr.

Tokom jednog dana u tjednu održava se sjednica kompanije na kojoj se rješavaju molbe, žalbe i tužbe koje spadaju u kompetenciju kompanije. Tim sjednicama podnose izvještaje mjesni zapovjednici o svim događajima koji su se zbili u toku tjedna. Tu se objavljuju vojne i upravne zapovijesti pukovnije, te na isti način i s istim ciljem sazivaju se i pukovnijske sjednice.

Vrijedno je napomenuti da se sav taj materijal unosi u protokol kompanije odnosno pukovnije, koji — ukoliko je, dakako, sačuvan — predstavlja vrijedan povijesni izvor.

3. U obradi ekonomske problematike — prvenstveno agrarnog karaktera — vidno mjesto zauzima rad Frana Vrbanića⁸, koji je podatke dobivene na osnovi čestog mjerenja zemlje, osobito u drugoj polovici XVIII st., i opširnih izvještaja oficira pojedinih pukovnija Dvorskom ratnom vijeću o stanju u agrarnoj proizvodnji i stočarstvu — ove je u najvećoj mjeru sistematizirao Karl Hietzinger⁹ — usporedio s podacima Statističkog ureda¹⁰ iz 1890. za teritorij bivše Krajine. Metodom kvantitativne i kvalitativne komparacije autor je dao iscrpan pregled ratarske proizvodnje i upozorio na površine pojedinih vrsta tla (oranica, livada, vrtova, voćnjaka i vinograda) u pojedinim regimentima, te kako su promjene u tim površinama utjecale u toku XIX st. na prirast odnosno opadanje proizvodnje žitarica po vrstama kao i stočarstva, kako u pojedinim regimentama, tako i u cijeloj Krajini. Najvrednije u tom radu je donošenje detaljnih tabelarnih pregleda agrarne proizvodnje po pojedinim pukovnijama u hrv. — slav. Krajini (vrste tla, površine tla, prirod žitarica, vrste i broj stoke). Međutim, ti se podaci, na žalost, odnose samo na prva dva decenija XIX st. i uspoređuju s podacima iz 80-ih i 90-ih godina, te prema tome ne daju cjelovitu sliku o razvoju spomenutih ekonomskih problema u Krajini. Osim toga, velik vremenski razmak u autorovim usporedbama znatno otežava objektivnost u ocjenjivanju ekonomskog napretka u Krajini.

To je osobito važno s obzirom na autorov neodređen zaključak: »Ja se ne usuđujem na temelju ovih podataka ustvrditi niti, da je hrvatski narod u negdanjoj Krajini tečajem netom minuloga vijeka postao bogatijim, niti da je

⁷ Uvedena 1822. u privatno-pravnim poslovima.

⁸ V. bilj. 3.

⁹ Statistik der Militärgrenze I—II, Wien 1823.

¹⁰ Usp. i »publikacije statističkog ureda kr. dalm.-hrv.-slav.-zem. vlade,« I, 1876, II, 1879, gdje su priopćeni važni statistički podaci za hrv.-slav. Krajinu od 1870—77, koje je Statističkom uredu ustupila Generalkomanda.

postao siromašnijim [...]«¹¹. Svakako je autor mogao donijeti određeniju ocjenu da je dobivene podatke usporedio s podacima ekonomskog razvoja u građanskoj Hrvatskoj, koji su mu bili pristupačni.¹²

4. Pitanju kratkotrajne francuske vladavine u hrv. Vojnoj Krajini¹³ nije u našoj historiografiji obraćena posebna pažnja, izuzev nekoliko manjih radova, premda je taj dio Krajine u sklopu Ilirskih provincija zadržao zaseban položaj koji se u najvećoj mjeri podudarao s onim u Monarhiji¹⁴. Rad Vladimira Belića¹⁵ najvećim dijelom obrađuje pitanje nove strukture krajiških pukova te nove i zajedničke uniforme¹⁶. Svakako iznenađuje, što je autor i uočio, da su Francuzi na čelo svake krajiške pukovnije postavili kao zapovjednike svoje oficire, izuzevši Marka Svilarića, koji je iz čina majora unaprijeđen u čin pukovnika i imenovan zapovjednikom prve (ličke) pukovnije¹⁷. Komandni jezik, koji je dotada bio njemački, zamijenjen je francuskim, kao i sistem vojne vježbe, pa je zato u Karlovcu osnovana i posebna škola.¹⁸ S obzirom na prihode, svaka regimenta zadržala je one izvore koji su utvrđeni osnovnim zakonom 1807, dok je razliku trebalo i nadalje pokrivati iz državne blagajne.¹⁹ Iako je Krajina bila pod francuskom upravom po svom karakteru i unutrašnjoj strukturi jedinstvena, ipak su njene pukovnije lička i otočka pripale pod zadarsku divizijsku komandu, a druge četiri pod ljubljansku. Preostala dva pitanja: neslaganje između maršala Marmonta i Napoleona u pitanju ponovnog naoružanja razo-

¹² Ovom prilikom veoma je korisno upozoriti na »Katalog Prve dalmatinsko-hrvatsko-slavonske izložbe u Zagrebu 1864. g.«, u kojemu se između ostalog nalaze i iscrpni statistički podaci o ekonomici hrv.-slav. Krajine. Ako se ovi usporede s podacima Vrbanića, onda se dolazi do zanimljivih rezultata koji jasno pokazuju da je ekonomski razvoj u Vojnoj Krajini znatno zaostajao za razvojem u civilnoj Hrvatskoj. Na gotovo istoj površini Provincijala i Krajine vide se ove razlike u proizvodnji žitarica:

	Hrv. i Slav.	Voj. Krajina
pšenica	983 000 vagana	500 000 vagana
kukuruz	3 576 000 „	940 000 „
raž	1 506 000 „	518 000 „
ječam	856 000 „	400 000 „
zob	1 262 000 „	600 000 „
ostala žita	1 307 000 „	693 000 „
	9 490 000 vagana	3 651 000 vagana

¹³ Lička, otočka, slunjska i ogulinska, te prva i druga banska pukovnja.

¹⁴ Usp. Ferdo Šišić, I Dalmacija neposredno prije francuske okupacije. — II Francusko doba. Hrvatsko kolo V, 1909; P. B o p p e, La Croatie militaire (1809—1813). Les Régiments croates à la Grande Armée, Paris—Nancy, 1900; André B l a n c, Les cofins militaires croates an XIXe siècle (usp. ocjenu F. M o a č a n i n a u HZ VI, 1953).

¹⁵ Napoleon i naši graničari, Glasnik Istoriskog društva X, N. Sad 1937, 237—248.

¹⁶ U prilogu autor donosi nekoliko slika krajišnika u uniformi strijelaca i konjanika.

¹⁷ O Svilariću v. rad Ivana Devčića, bilj. 24.

¹⁸ École speciale d'instruction des l'exercice et de manoeuvres de l'armée française.

¹⁹ Ukupni, izdaci g. 1 028 248 for., pukovnijski prihodi 369 652 for.; v. V. Belić, n. dj., 240.

ružanih krajišnika²⁰ i utjecaj austrijske propagande, na koju je autor tek skrenuo pažnju, važna su za razumijevanje kratkotrajnog ali složenog razdoblja krajiške povijesti u prvoj polovici XIX stoljeća.

Naime, dok je Marmont bio spreman odmah naoružati razoružane krajišnike i u tu svrhu zatražio 15 000 pušaka, Napoleon je prema krajišnicima bio nepovjerljiv, što se vidi iz pitanja u njegovu pismu vojnom ministru: »Da li je maršal Marmont siguran da se ti ljudi ne će poslužiti tim oružjem protiv njega?«²¹ Međutim, s daljim razvojem događaja na turskoj granici (prodor iz Bosne 1810—11) i izbijanjem rata protiv Rusije mijenjao se i Napoleonov odnos prema krajišnicima: tada Krajina postaje i njemu važan izvor vojske.

Zaseban problem francuske vlasti upravo na teritoriju hrv. Krajine predstavljala je austrijska propaganda²², koja je u najcrnijim slikama predočavala život krajišnika pod francuskom vlašću, u namjeri da ih potakne na emigraciju nudeći im plodnu zemlju u Slavoniji i Banatu. General Guillemont, u svom izvještaju iz Karlovca 7. XII 1809, smatra nužnim da Francuzi suprotstave austrijskoj propagandi »pomoć stanovništvu u životnim potrebama« te »organizaciju civilne i vojne administracije i isplatu prinadležnosti njihovih raznih činovnika«, da se tako »povoljno raspoloženje za Francuze ne promeni u nepovoljno«. ²³

Iako je pretežno popularnog karaktera, treba ovdje spomenuti i spis Ivana Devčića²⁴, koji je imao namjeru »u glavnim crtama predočiti kako dođe jedan dio naše domovine u francusku vlast, šta novi gospodari učiniše u toj pokrajini s obzirom na civilnu i vojničku upravu, bogoštovlje i nastavu, sudstvo, zdravstvo, obrt, trgovinu itd.; kako su se hrvatski krajišnici borili pod francuskim državnim orlom, te kako je napokon taj dio Hrvatske došao opet pod habsburško žezlo«. ²⁵

Izuzev opće poznatih činjenica, vrijedno je u tom radu poglavlje o učešću i držanju hrvatskih krajišnika u Napoleonovim ratovima, kojemu je posvećeno najviše prostora. Upravo taj dio, uz određenu rezervu, predstavlja prilog historiji pojedinih pukovnija karlovačke i banske Krajine. Središnje mjesto zauzima zapovjednik ličke pukovnije Marko Slivarić, »gorljivi pristaša Francuza«²⁶, koji — sudeći po svemu — nije bio među krajiškim oficirima osamljen. U vezi sa Slivarićem, autor je upozorio na deputaciju Ilirskih provincija, koja je 1811.

²⁰ Stjepan Antoljak, Dalmacija, Hrvatska s Primorjem, Istra i Slovenija na pregovorima u Ovaru i u miru u Schönbrunn, Jugoslavenski istoriski časopis V, 1939, 120—149; Predaja Dalmacije Francuzima, Rad JAZU 288, 19.

²⁹ XI 1809, na poziv feldmaršala F. Jelačića, a na osnovu mirovnog ugovora, položili su krajišnici oružje i priznali vlast Napoleona.

²¹ V. Belić, n. dj., 241.

²² Nekoliko izvještaja iz Karlovca 1809. i 1810, koji se odnose na područje Krajine od Save do mora, donosi T. Matić, Pabirci iz Arhiva austrijske Polizeihofstelle iz g. 1797.—1810, Starine JAZU 46, 1956, 54—62.

²³ Isto, str. 239. — Za potpunije poznavanje ostalih problema v. Slavko Gavrilović, Pisma iz Napoleonovskih ratova 1813—15, Zbornik MS za društvene nauke 18, 1957, 103—108 (12 zanimljivih pisama Joakima Kuzmanovića metropolitu S. Stratiroviću o kretanju i borbama I i II bataljona petrovaradinske regimente).

²⁴ Hrvati i Hrvatska pod Napoleonom, Zagreb s. a., str. 70.

²⁵ Isto, str. 69.

²⁶ 1813. unaprijeđen u čin generala, umro 1838. u Francuskoj.

krenula u Pariz na poklon Napoleonu, odnosno na izjavu krajiškog dijela deputacije koju je Slivarić predvodio. Iz izjave se naziru planovi Francuza prema prekosavskoj Hrvatskoj, gdje bi oni proširili svoju vlast, zašto su — ističe autor — krajiški pukovi već bili predobiveni.

Devčić skreće pažnju i na austrijsku propagandu koncentriranu u Zagrebu na čelu s fra Andrijom Dorotićem²⁷, koja je u većem dijelu našla oslonac u svećenstvu. Posebno je pitanje koliko je ta propaganda utjecala na emigraciju krajišnika u austrijske pokrajine²⁸, zatim na rezervirano držanje i djelomičan otpor prema onome što su Francuzi uvodili kao novo.

Problem emigracije krajišnika iz karlovačke i banske Krajine u doba francuske vladavine obradio je — na osnovi službene prepiske između hrvatske i slavonske Generalkomande i Dvorskog vijeća — Lazar Čelap²⁹.

Međutim, mislim da nije tačna autorova teza o uzrocima te seobe. Prema njegovu mišljenju »ekonomski razlozi nisu [...] podsticali graničare ovaj put na iseljavanje jer su se emigranti poslije pada Napoleona kada je karlovačka i banska granica došla opet pod Austriju, u velikom broju onamo povratili iz dalekih bogatih krajeva Varaždinske, Slavonske, Sremske i Banatske granice«³⁰, pa su uzroci seobe — ističe on — »navika i odanost austrijskoj državi te nepovjerenje u Francuze«³¹. Smatram da je problem složeniji i da na njega utječu različiti faktori. Uzročne veze treba tražiti upravo u ekonomskom položaju krajišnika u tom dijelu Krajine, kojima je država zbog čestih slabih žetvi morala davati predujmove, koji su ponekad bili i otpisani. Taj predujam iznosio je 1806 g. 1 541 000 a od jeseni 1813. do srpnja 1817. popeo se na nešto više od 4 380 500 forinti.³² Štaviše, vojne vlasti dopuštale su stanovništvu pasivne Karlovačke krajine, u doba nerodnih godina, privremeno iseljenje radi prehrane, što francuske vlasti unatoč Guilleumontovu prijedlogu od 7. XII 1809. nisu mogle, s obzirom na velike ratne potrebe i drugačiji položaj Francuske. Zatim, i velika ratna aktivnost Francuske zahtijevala je veći broj vojnika, što je također utjecalo na emigraciju. Ne može se smatrati slučajem da je 1812. veći broj porodica ostao nenaseljen, jer je u pojedinim pukovnijama austrijske Krajine sjeverno od Save ponestalo slobodne zemlje. Treći faktor je bila austrijska propaganda koja je, za razliku od francuske, mogla ne samo obećati i zainteresirati, već i dati zemlje u Slavoniji i Banatu. Materijal koji se odnosi na austrijsku propagandu nije sadržan u onim arhivskim fondovima iz kojih je autor crpio, jer su agenti stajali pod ministarstvom policije, koja je o rezultatima svoga rada izvještavala Dvorski ratni savjet. Nadalje, tačno je — kako autor tvrdi — da su se poslije Napoleonova pada krajišnici vraćali, ali upravo dokumenti, koje je on analizirao, govore da su pukovnije Karlovačke i Banske Krajine

²⁷ O A. Dorotiću usp. članak Stj. Antoljaka u Enciklopediji Jugoslavije III, 61.

²⁸ Prema jednoj tački šönbrunskog ugovora mogli su stanovnici Ilirskih provincija preseliti u austrijske pokrajine u roku od 6 godina.

²⁹ Emigriranje graničara iz Ilirskih provincija, Arhivski almanah IV, Beograd 1962, 191—205.

³⁰ Isto, 191.

³¹ Isto, 192.

³² Vrbanić, n. dj., 67.

prijavile Generalkomandi svoje iseljenike i zatražile da se oni povrate; prema tome, bili su primorani na povratak da bi se, kako s pravom zaključuje autor, »sprečila depopulacija 6 regimenti.«³³

Autor je, između ostalog, iznio podatke o broju preseljenih porodica, dezertera i zarobljenika, te u kojem se broju svaka od ovih skupina naselila u pojedinim pukovnijama i dijelovima Provincijala. Svakako pada u oči velik broj dezertera iz francuske vojske i ruskog zarobljeništva.

5. Rad Milana Radeke,³⁴ ne samo s obzirom na ocjenu Lukijana Mušickog³⁵ u pitanju njegova udjela u formiranju srpske nacije u Hrvatskoj³⁶, već i s obzirom na druga pitanja — jezik, pismo, narodne i centralne škole — zahtijeva detaljnu analizu stanja u hrv. — slav. Vojnoj Krajini u prvoj polovici XIX st., što prelazi okvir ovog rada.

Smatram da je problem formiranja srpske nacionalne svijesti u Hrvatskoj odnosno Vojnoj Krajini mnogo složenije nego što je tom važnom pitanju prišao Radeka. Premda se rad i nastojanje Lukijana Mušickog u prvom redu moraju promatrati kroz prizmu stvaranja srpske nacionalne svijesti, ipak se u kompleksnom sagledavanju čitave njegove djelatnosti vide i tragovi svjesnog otpora, najprije prema reformi Vuka Karadžića a zatim i idejama ilirskog pokreta, koji je momenat u dosadašnjim ocjenama ostao potpuno zanemaren.³⁷

Nosioci ilirskog pokreta, koji je između ostalog imao za cilj stvoriti i jedinstveno tržište, uvidali su da upravo Vojna Krajina predstavlja najveću smetnju za postizavanje toga cilja. Na osnovi dosad poznatog materijala³⁸ može se pratiti utjecaj ideja toga pokreta i u Vojnoj Krajini. Nastojeći da i Krajina postane jedna od komponenata njegove politike, Gaj je održavao i širio veze s oficirima, prvenstveno domaćeg porijekla, koji s učiteljima i svećenstvom predstavljaju jedinu krajišku inteligenciju. Veze s oficirima imaju svoj početak najčešće već u vojnim akademijama (Graz i Bečko Novo Mjesto), kamo je on slao svoje Novine i Danicu, preko kojih su oni s oduševljenjem pratili kulturno politički rad ilirskog pokreta. Velik broj pretplatnika za svoje novine imao je Gaj i među oficirima, učiteljima, svećenstvom i građanima u krajiškim gradovima. Tako i Gajeva pravopisna reforma ubrzo nailazi na dobar prijem u Vojnoj Krajini, odakle je on dobivao i veći broj priloga za Novine i Danicu s različitom krajiškom problematikom, što također svjedoči o utjecaju ilirskog

³³ Celap, n. dj., 203.

³⁴ Prilozi o prosvetnim nastojanjima Lukijana Mušickog u Gornjoj Krajini, Spomenik SAN 99, 1960, 37—72.

³⁵ Iznenađuje zaključak autora da Mušicki »zastupa i nastoji da ostvari ideje koje još ni danas nisu ostvarene, ni adekvatne potrebama K V (karlovačko vladičanstvo; M. V.) — Korduna, Like i Banije (dakle: 1960?! M. V.).

³⁶ »Za L M se može slobodno reći da je on sasvim zapuštene Srbe u Hrvatskoj od narodne propasti spasao, dao im snažan narodni polet i ulio im snagu narodne svesti« (70).

³⁷ Slično Radeki, iako sa suprotnog stanovišta, pridaje Mušickom odlučno značenje u formiranju srpske nacionalne svijesti u Krajini i R. Lopašić, Karlovac. Poviest i mjestopis grada i okolice. Zagreb 1879, 168.

³⁸ Danica Ilirska; Ilirske narodne novine; Josip Horvat — Jakša Ravlić, Pisma Ljudevitu Gaju, Grada za povijest književnosti Hrvatske JAZU 26, 1960; Josip Horvat, Ljudevit Gaj, Beograd 1960.

pokreta, koji se manifestirao i na druge načine. To predstavlja prvo idejno povezivanje hrvatske Krajine s Provincijalom, u čemu i treba tražiti značenje Gajeve akcije. S tim u vezi postavlja se pitanje: koliko su ideje ilirskog pokreta i Gajeve akcije utjecale na stav krajišnika odnosno njihove inteligencije u važnim pitanjima četrdesetosmaške problematike.

Odnosi stvoreni temeljnim zakonom 1807. odnosno ekonomsko-socijalna problematika proizašla iz društvenih odnosa normiranih te godine u Krajini, manifestirali su se prvi put u tako velikom broju u krajiškim Narodnim zahtjevanjima.

S obzirom na konstelaciju snaga unutar Monarhije i opasnost s turske strane, predstavljala je krajiška problematika najakutnije pitanje osobito u radu hrvatskog sabora 1848. Međutim, treba konstatirati da naša historiografija nema ni jednoga samostalnog rada o pitanju Krajine 1848/9, iako bez te komponente u krajiškom razvoju ne možemo objasniti složenu problematiku hrvatske politike 1848. Doduše, Vaso B o g d a n o v³⁹ je u poglavljima: »Narodna zahtjevanja krajiškog puka« i »Bitka za Granicu u hrvatskom saboru«, izrekao svoj sud o tadašnjoj krajiškoj problematici, ali je taj u osnovi neispravan⁴⁰.

U ocjeni ovog rada držat ću se reda koji mi nalaže citirani tekst.

a) *Razvojačenje*. U poglavlju: »Narodna zahtjevanja krajiškog puka za ukinuće vojničkog sistema u Granici«⁴¹, autor iz dvadeset i jednog zahtjevanja citira tačke koje se tobože odnose na razvojačenje. Međutim, i običnom čitaocu pada u oči da se u ni jednom od citiranih zahtjevanja ne postavlja uopće zahtjev za razvojačenjem. Autor je poistovjetio odvajanje vojne i civilne vlasti s razvojačenjem, zamijenio liberalizaciju uprave s ukidanjem Krajine — što svjedoče upravo ona zahtjevanja koja je po svom kriteriju citirao. Navest ću smao neka: »vojničko upravljanje neka se odijeli od političkog i građanskog ili od upravljanja općinah« (općina brodske pukovnije); »neka se u Granici civilna jurisdikcija od militarne sasvim nezavisna učini« (općina prve banske puk.); »administracija neka se od militarne podpunoma odcepi« (jezeranska kompanija); štaviše, i općina vojnog komuniteta Kostajnice zahtijeva: »Da se političko i sudbeno upravljanje cele naše Vojničke granice od vojničkog upravljanja posve odeli, te za ono da se posebni odsek kod našeg ministeriuma nutrenjih delah uredi, ovo pako samo od našeg Bana da zavisi.«⁴² Prema tome, u zahtjevanjima upućenim hrv. saboru, sami krajišnici ne zahtijevaju ukidanje odnosno razvojačenje hrv.-slav. Krajine. To je potrebno konstatirati zbog ove autorove ocjene rada Hrv. sabora u krajiškom pitanju: »Ishoditi saborsku odluku da se ostavi na snazi vojnički sistem Granice, nije bio lak posao. Prvo

³⁹ Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/9, Djela JAZU 39, 1949.

⁴⁰ »Najglavniji od tih zahtjeva — zbog kojih će se kasnije u saboru i izvan njega voditi oštra borba između graničarskog puka i hrvatske ljevice na jednoj, a Austrije i nosilaca naše kontrarevolucije na drugoj strani — bili su: razvojačenje, sjedinjenje sa slobodnom Hrvatskom pod civilnom upravom, nezavisnost od austrijske vlade« (120, potc. M. V.).

⁴¹ Isto, 121—124.

⁴² Isto, 121—123.

zato, što je to bilo u direktnoj suprotnosti s jednodušnim raspoloženjem i odlučno izraženom voljom čitavog krajiškog puka (nema ni jednog od puka sastavljenog »Narodnog zahtjevanja« u kome se ne traži razvojačenje (potc. M. V.) i bezodvlačno uvođenje građanske uprave) a drugo zato, jer je Granica poslala na sabor u većini istinske zastupnike naroda«. ⁴³

b) *Pitanje sjedinjenja sa slobodnom Hrvatskom pod civilnom upravom.* Budući da sam u prvom slučaju pokazao da se ne radi o razvojačenju, preostaje druga teza, koja u mnogome zavisi od pravilnog rješenja prve. Moram odmah upozoriti da je ovaj problem nešto složeniji. Radi se o dva »ministeriuma«; naime, krajišnici u svojim zahtjevanjima (forma kojom se izražava javno raspoloženje) podržavaju i zahtjeve Provincijala — najčešće onaj osnovni — da Trojedna kraljevina dobije svoj ministerium odgovoran saboru, ali u narednim tačkama traže za krajiški teritorij i osnivanje posebnoga krajiškog vijeća koje će preuzeti dio poslova Ratnoga vojnog vijeća i Generalkomande (u civilnim poslovima), sastavljena od lica koja su služila u Krajini i odgovorna Hrvatskom saboru.

U skladu s tim zahtjevima, Hrvatski sabor je u Krajiškom ustavu 1848. donio dvije odredbe: »Upravljanje krajine spadat će odsele na odgovorno državno veće trojedne kraljevine.

Kod tog državnog vieća imadu se sposobni ljudi, koji su u Krajini služili i tamošnja obsojateljstva dobro poznadu, u svakom odsieku za krajiške poslove po veličini službe naimenovati.« ⁴⁴ Prema tome, krajiška zahtjevanja ne postavljaju pitanje ponovnog ujedinjenja u pravom smislu te riječi, već se radi o djelomičnom sjedinjenju preko djelomično zajedničke civilne uprave provincijalne i vojničke Hrvatske.

Nadalje, kada se postavlja pitanje o sjedinjenju Vojne Krajine s provincijalnom Hrvatskom, za razliku od razvojačenja, treba imati na umu još neke faktore. Hrv.-slav. Krajina ima u sistemu austrijske Granice izuzetno značenje i izvjesni prioritet, jer se nalazi na teritoriju zemlje, koja uživa državno-pravni položaj u okviru Monarhije i jer iza te Krajine stoje do 1848. hrvatski staleži, nosioci državnog prava.

c) *Nezavisnost od austrijske vlade.* Tu je autor, sudeći po svemu, iskonstruirao zahtjev nezavisnosti od austrijske vlade u krajiškim Nar. zahtjevanjima zato da bi time upozorio kako je i hrvatski narod u Krajini bio protiv rata s Mađarima.

Za razliku od Austrije, neprijateljstvo krajišnika prema mađarskoj vladi — tvrdi autor — javlja se od onog vremena »kada je austrijski dvor na pritisak Mađara podvrgao Granicu mađarskom ministarstvu rata«. ⁴⁵ Međutim, upravo krajiška Nar. zahtjevanja koncipirana pretežno prije podvrgavanja Krajine ugarskom ministarstvu rata, svjedoče protivno, dok ni u jednom krajiškom zahtjevu nije istaknuto neprijateljstvo prema austrijskoj vladi. Krajiška

⁴³ Isto, 204.

⁴⁴ I. Kukuljević, Jura regni Croatiae Dalmatie et Slavoniae II, Zagreb 1862, 341.

⁴⁵ N. dj., 292.

Nar. zahtjevanja u cjelini, uz već istaknute zahtjeve, postavljaju još uglavnom i ove: pitanje budućeg zastupanja Krajine na saboru, smanjenje vojne obaveze, neodlaženje na udaljenija ratišta, hrana, odjeća i plaća za krajiške vojnike, ukidanje svake rabote, sloboda kupovanja, prodaje i zamjene zemlje, domaći oficiri, ukidanje predprege, liberalizacija sudskog postupka u duhu vremena, sloboda prodaje soli i ujednačenje njene cijene, slobodno uzimanje šumske građe, narodni jezik u civilnoj i vojnoj upravi, samostalno upravljanje krajiškim kapitalom (fondovi), sloboda u učenju zanata, škole i dr. Spomenuta pitanja jasno pokazuju da ta zahtjevanja ne predstavljaju ništa kvalitativno novo.

Zahtjevanja krajišnika ne idu za razvojačenjem i ukidanjem Krajine. Krajišnik vidi u ukidanju rabote, u neodlaženju na daleka ratišta, u slobodnoj trgovini poboljšanje svoga položaja. Prema tome, može se reći da krajišnik teži za humanizacijom i demokratizacijom toga birokratsko-vojničkog sistema. Tek poslije 1848, kada je ukinuće kmetstva, koje je u doba apsolutizma nastavljeno, stvorilo povoljniji položaj za seljaka u Provincijalu, te kada se zadruge ubrzano počinju raspadati, tada su političari i inteligencija počeli »puntati« krajišnike na razvojačenje.

d) Preostaje još pitanje da li je stvarno sukob između Jelačića i D. Orelja u pitanju Krajine prerastao okvire saborskog vijećanja i da li su — kako tvrdi autor — krajišnici (vojnici i narod kod kuće) u hrv.-slav. Krajini bili tako revolucionarni i neraspoređeni prema Jelačiću.

Treba odmah istaći da autor krajišku revolucionarnost gradi na nesigurnim osnovama: na dezerterima, mađaronskoj propagandi i vojnicima koji su se u većem ili manjem broju predavali Mađarima. Koliko ili, bolje, da li uopće ima nešto revolucionarnog u hrv.-slav. Krajini — izuzevši Srijem — 1848/9, odgovor treba tražiti u konfrontiranju Krajine i Provincijala, gdje se seljak češće borio čak s ratarskim oruđem 1848/49, dok kod naoružanih krajišnika, na osnovi onog materijala s kojim danas raspolažemo, ne poznajemo niti jedne bune 1848/49⁴⁶; šta više uzimaju učešća u gušenju seljačkog pokreta.^{46a}

U ostalom, smatram da je Bogdanov, kad govori o revolucionarnom držanju krajišnika, morao u analizi krajiških zahtjevanja i društveno-ekonomskih odnosa od 1807—48. tražiti pravi odgovor na pitanje: postoje li razlozi i podloga za revoluciju u Krajini, ili su Nar. zahtjevanja pisali neki obrazovani ljudi kao Orelj i dr.

Problematiku ekonomski najjačega vojnog komuniteta 1848/49. iznio je Lazar Čelap⁴⁷ na osnovi arhivske građe zemunskog magistrata, sačuvanog protokola zemunskog odbora, arhiva zemunske vojne komande, petrovaradinske generalkomande te Thimove i Perovićeve građe za historiju srpskog pokreta u Vojvodini. Rad je kao cjelina dobro zasnovan i ima čvrstu kronološku oko-

⁴⁶ Izuzev jedine bune u Denčanima (kraj Petrinje), koja je potpuno beznačajna (V. Pisma Gaju, 170—171).

^{46a} Usp. Slavko Gavrilović, Agrarni nemiri u Križevačkoj i Varaždinskoj županiji 1848—1850, HZ, XIII, 1960.

⁴⁷ Zemun u srpskom pokretu 1848—1849, N. Sad 1960, str. 90.

snicu, ali se autor zadovoljio više time da ispriča tok događaja nego da ih objasni međusobnom uzročnom vezom. S obzirom na kompliciranost i raznolikost problematike kao i međusobnu povezanost svih plitičkih zbivanja u Monarhiji 1848/49, ispunjenu tolikim promjenama, autor bi svom radu dao bolji pregled da ga je tematski grupirao i podijelio u poglavlja. On se, nadalje, u svom radu morao sukobiti s nedostatkom prethodnih radova o socijalno-ekonomskoj strukturi zemunskog komuniteta u prvoj polovini XIX st., što se osjeća u njegovoj analizi zahtijevanja gradske sirotinje, osobito u ožujku i travnju, koja prelazi okvire socijalnog karaktera. Pokret u Zemunu (počinje 23. III) između ostalog ističe zahtjev za ukidanjem arendi i pripajanje Zemuna Ugarskoj. Ocjenu tog događaja dao je 24. III zemunski gradonačelnik koji smatra »da je jučerašnja pobuna u Zemunu potaknuta sasvim sigurno ujedinjenjem Srba i Mađara, koje je bilo izvršeno u Pešti«. ⁴⁸

Međutim, već u izvještaju od 25. III on upozorava na promjene u pitanju promađarskog osjećanja koje je, čini se, prevagnulo u korist Srbije. »Još nije izvesno za koga Zemunci hoće da se izjasne. Najpre se čulo da žele da postanu slobodni ug. grad a sad se ispostavilo da većina ne nosi mađarske nego srpske nacionalne kokarde.« ⁴⁹

Autor nije izdvojio niti se više pozabavio pitanjem vanjskih faktora koji su snažno utjecali na zemunski pokret, čime je izostavio važnu komponentu daljnjeg razvoja. Doduše, on ističe da je primjer Pančeva djelovao na Zemun, ali problem pančevačkog pokreta, koji je po svojoj vanjskoj formi intenzivniji i radikalniji, mnogo je složeniji od zemunskog.

Bogatiji građani Zemuna, pretežno trgovci, stajali su na ovom stanovištu: u političkom pogledu orijentacija prema Beču, u socijalnim zahtjevima maksimalna popustljivost siromašnim slojevima, čime se može spriječiti izbijanje revolucije. Na daljnji razvoj zemunskih događaja utjecala su još dva faktora: carska odluka od 7. svibnja o podvrgavanju Krajine ugarskom ministarstvu rata i izbor zemunskog odbora ⁵⁰ (dalje: građanski odbor) kao novog organa vlasti, koji je od magistrata preuzeo sve njegove funkcije osim sudskih. Autor je najviše prostora posvetio sukobu magistrata i gradskog odbora, koji je u drugoj polovini 1848. priznavao jedino vlast Glavnog odbora u Sremskim Karlovcima, a 7. XII donio zaključak: »Da se ne bi pri današnjim prilikama sudska struka od Odbora razdvajala i time nesporazumi rađali rešeno je da se magistrat kao telo sudbeno s telom Odbora spoji.« ⁵¹

Ali, unatoč toj i drugim odlukama, pretežno vlasti ostaje jedno od osnovnih obilježja političkih prilika u Zemunu 1848/49, što upućuje na zaključak o nedovoljnoj snazi naprednog dijela zemunskog građanstva da započeti pokret privede kraju. Štaviše, treba istaći da magistrat i građanski odbor veže zajednički strah od revolucionarnog pokreta, o čemu autor ne raspravlja, premda donosi materijal. Bez obzira na tu činjenicu, treba se složiti s autorom da je ovaj odbor u organizaciji prijevoza ratnog materijala, hrane i uvođenja srpskog

⁴⁸ Isto, 7.

⁴⁹ Isto, 9.

⁵⁰ Usp. str. 27.

⁵¹ Isto, 47.

jezika u administraciji odigrao, uz Glavni odbor, značajnu ulogu u srpskom narodnom pokretu 1848/49.

Za objašnjenje ovoga poslednjeg pitanja vrijedni su prilozi Jovana Stefanovića i Iv. I. Pavlovića.⁵²

Najnoviji prilog povijesti 1848. u nas je monografija Slavka Gavrilovića,⁵³ rađena na osnovi domaće arhivske građe. U kraćim potezima pisac je prikazao privredne i socijalne odnose u Srijemskoj vojnoj krajini (Petrovaradinskoj regimenti i vojnim komitetima), konstatirajući stagnaciju u razvitku Zemuna, Karlovca i Petrovaradina u posljednjim decenijama pred revoluciju. Iscrpno je prikazao revolucionarna zbivanja u vojnom dijelu Srijema, od pokreta masa u Zemunu do oružanog napada na štab regimente u Mitrovici sredinom srpnja 1848. Pisac smatra da je poslije toga lik regimente bitno izmijenjen, jer se svuda afirmirao narodni duh i utjecaj Glavnog odbora, tako da se potpuno ostvarilo njeno uključivanje u Srpsku Vojvodinu. Komandni kadar se izmijenio i demokratizirao, politički komesar je zasjenio upravitelja regimente, dok su narodni odbori preuzeli vlast po selima i gradovima. Pa ipak, Srijemska vojna krajina, i pored dubokih promjena i uključenja u Vojvodinu, nije se sasvim utopila u nju, nije nestala kao institucija, jer Glavni odbor — po mišljenju pisca — nije uspio da regimentu do kraja razori, spriječen u tome upletanjem bana Jelačića u zbivanja u Srijemu. Ovo se posljednje, smatram, ne može bez rezerve prihvatiti, sve dok nam ne bude potpuno poznat stav Jelačića prema Vojnoj Krajini u cjelini.

U drugom dijelu svoje knjige, Gavrilović je prikazao različite oblike otpora prema novoj vlasti u Krajini i prema vojnoj službi u doba komesarijata i ranije, zatim ulogu Radosavljevića i Orelja, kao i nastojanje patrijarha Rajačića da zadrži kontrolu nad regimentom, sve dok se ona nije najzad vratila u sastav Vojne krajine u vrijeme potiskivanja srpskoga revolucionarnog pokreta 1849.

6: S obzirom da tereti i zahtijevanja krajišnika, izražena 1848, nisu bila u bitnim pitanjima sankcionirana ni temeljnim zakonom 7. V 1850,⁵⁴ zadržani su i dalje feudalni posjedovni odnosi u Krajini. Doduše, zemlja je proglašena — prvi put — punim vlasništvom kućne zadruge, ali je to vlasništvo bilo uvjetovano obaveznom vršenjem vojne službe. Jednako je tako i ovaj zakon ograničio slobodno raspolaganje zemljom. Ostale važnije promjene u njemu, za razliku od zakona 1807. bile su ove: besplatno odijevanje i prehrana krajišnika u doba vojne službe, narodni jezik u političko-upravnim poslovima, sudovima, višim i nižim školama, povećano pravo zemljišnog maksimuma oficirima (vojnim i upravnim) i katoličkim svećenicima (onima koji ne žive u zadruzi) od

⁵² J. Stefanović, Iz života jednog c. k. oficira austrijsko-srpskog vojnog kora u godini 1848. i 1849., Zemun 1863, str. 212. (Zanimljive uspomene pisane gotovo kronološki, koje se pretežno odnose na rat srp. naroda Vojvodine s Mađarima i pomoć iz Srbije). — I. Popović, Šajkaška 1848—1849., Glasnik istoriskog društva 5, 1932, 394—402; 6, 1933, 296—310; 7, 1934, 179—200.

⁵³ Srem u revoluciji 1848—1849, Posebna izdanja SAN CCCIX, Beograd 1963, str. 386.

⁵⁴ Joseph Hostinek, Die k. k. Militärgränze, Ihre Organisation und Verfassung II, Wien 1861.

jednog na 3 jutra, a trgovcima i zanatlijama, koji žive izvan kućne zadruge, od 3 na 6 jutara.

U vezi s Narodnim zahtijevanjima u pitanju upotrebe šuma i šumskih proizvoda, zakonom je samo predviđen slobodniji postupak, dok je cijela šuma proglašena državnim dobrom. Zakonom od 3. II 1860. utvrđeno je pravo krajiških obitelji na besplatnu građu, gorivo i žirenje, i tačno određeno koliko može iznositi besplatna količina gorivnog i građevnog drva, a uvedena su i ograničenja u pravu žirenja.

Za razumijevanje daljnjeg razvoja u hrv.-slav. Krajini treba istaći da su mnoge važne odredbe ovog zakona tek načelno postavljene, s napomenom da će se naknadno donijeti posebni zakoni. Odredba o narodnom jeziku nije nikada, u potpunosti, stupila u život. Upravo to iščekivanje novih odredaba ostavilo je u mnogim pitanjima otvorene ruke samovolji krajiških oficira. Prema tome, organizaciona struktura Vojne Krajine nije 1850. potpuno dovršena.⁵⁵

Djelomičnu analizu toga dokumenta pokušao je provesti Daka Popović,⁵⁶ ali na posve krivoj osnovi. Naime, za njega kao da uopće nisu postojali zakon od 1807. i krajiška Nar. zahtijevanja od 1848. Ako se tekst zakonskih odredaba ovog statuta ne usporedi s onim iz 1807, ne može se dati njegova pravilna ocjena. Da je autor svome radu prišao s te strane, vjerojatno ne bi došao do tvrdnje da je »za dublje poznavanje socijalno-ekonomskih i kulturnih prilika u Vojnoj granici [...] od neophodne potrebe poznavanje ovog statuta.«⁵⁷

Samovoljno je iskonstruirana i tvrdnja D. Popovića da je Jelačić svojim proglasom 20. VI 1850, u kojem se pohvalno izrazio o statutu, »zaboravio na uslove saveza zaključenih u Karlovcima i Zagrebu u maju 1848«, a koji je imao za cilj, kako autor ističe, »da se obrazuje Srpska Vojvodina i Trojedna kraljevina, ukidanjem ustanove Vojne granice i njenog pripajanja Vojvodini odnosno Trojedinici.«⁵⁸ Do takvog aranžmana nije došlo niti je moglo doći s obzirom na tadašnju političku konstelaciju, a osim toga je i sam Jelačić uvijek bio u pogledu Krajine rezerviran.

7. Problematika hrv.-slav. Krajine u 60-im godinama⁵⁹ — ona je u ekonomsko-socijalnom razvoju počela bilježiti znatniji napredak kada je u Beču napokon sazrela misao o ukidanju vojnog sistema, iako je njeno provođenje donekle otežavala međunarodna konstelacija, zatim kada je taj dio hrvatskog teritorija, stoljećima odvojen od matice, počeo uvelike participirati na ekonomsko-socijalnim i političkim tendencijama u razvoju civilne Hrvatske —

⁵⁵ 15. III 1868. izdalo je ratno ministarstvo nove zakonske odredbe za Krajinu. To su bile i posljednje važnije odredbe za Krajinu do njena razvojačenja.

⁵⁶ Zbornik MS 5, 1953, 104—111.

⁵⁷ Isto, 104.

⁵⁸ Isto, 105.

⁵⁹ Usp. Ognjeslav Utiešenović, Die Militärgränze und die Verfassung, Wien 1861; Maria Woinovich, Die Kroatisch-Slavonische Militärgrenze von 1860—1870, Wien 1940 (dissertatio); H. Pauković, Die Militär-Grenz-Frage in ihrer Beziehung zur Orientalischen Frage vom politischen, staatsrechtlichen und administrativen Standpunkte beleuchtet, Wien 1865, str. 46; Militär-Grenz Frage und der österreichisch-ungarische Konstitutionalismus, 1869 (anonimna brošura).

ostala je također neobrađena, izuzevši dva rada koji se odnose na krajiško pitanje u Hrvatskom saboru 1861.⁶⁰

Namjera je mog priloga bila da, među ostalim, istaknem i značenje krajiškog pitanja na saboru 1861 (koji je za razliku od sabora 1848, kada je čl. XVI, O ustavu krajiškom i polaštich Krajine, zaključena liberalizacija uprave i demokratizacija odnosa, svojim saborskim čl. LXXIV, O ukinuću hrv.-slav. Vojničke Krajine i uređenju njezinom na ustavno, izričito postavio zahtjev za ukidanje Krajine i formiranje županija), da ga kronološki povežem sa drugim značajnim odlukama sabora i iznesem stanovište pojedinih stranaka i grupa prema krajiškom pitanju.⁶¹

U vezi s radom V. Bogdanova upozorit ću najprije na neke propuste, kako se oni ne bi i dalje prenosili. S obzirom na predstavku krajiškog odbora Hrvatskom saboru 3. srpnja o ukinuću Vojne Krajine, krajišnici su u 42. saborskoj sjedinici zamolili bana da povede krajišku deputaciju koja se spremala kralju u Beč.⁶² Međutim, na prijedlog I. Kukuljevića, sabor je prihvatio zaključak da se krajiška predstavka podnese kralju u isto vrijeme kad i adresa sabora u odnosima prema Ugarskoj i Austriji. Autor je sve te momente samo konstatirao — prepisao iz saborskog dnevnika, ne ulazeći u pitanje za čim je Kukuljevićev prijedlog⁶³, koji je u tom momentu skinuo pitanje Krajine s dnevnog reda sabora, išao. Možda se to pitanje može povezati s pitanjem odnosa prema Austriji i teritorijalnim problemima.⁶⁴

Autor također nije ispravno povezao ni pitanje odlaska krajiške deputacije u Beč 4. VIII s pitanjem cilja banove izjave u 53. saborskoj sjednici 1. VIII da krajišnici moraju ići u Beč, i s glasanjem od 5. VIII, te nastojanjem jedne grupe saborskih poslanika da sabor prije odlaska krajiških zastupnika u Beč primi prijedlog »graničarskog odbora« o ukinuću Krajine, što bi krajiškoj deputaciji dalo više izgleda na uspjeh u Beču.

Nadalje, autor prelazi preko 57. saborske sjednice, za Krajinu vrlo važne, u kojoj je A. Starčević zahtijevao da sabor odmah razmotri prijedlog »graničarskog odbora« o ukinuću Krajine. Jednako tako ispustio je i mišljenje I. Kukuljevića i Sv. Kuševića o tom prijedlogu. Kukuljević mu se usprotivio i izjavio da ima drugih pitanja koja su hitnija. Nakon toga je sastavljen dnevni

⁶⁰ M. Valentić, Pitanje Vojne Krajine na Saboru god. 1861, HP, 1962, 51—60; Vaso Bogdanov, Uloga Vojne Krajine i njenih zastupnika na Hrvatskom saboru 1861. (Povodom 100-godišnjice sabora.) Zbornik Historijskog instituta JAZU III, 59—214.

⁶¹ Koristim se ovom prilikom da upozorim na dvije tiskarske pogreške u mom prilogu: str. 52 — umjesto Mirka Šuflaja treba stajati Mirka Šuhaja; str. 60 — umjesto 8. VI 1961. treba stajati 8. XI 1861.

⁶² Krajiška deputacija, sastavljena od 11 krajiških zastupnika, otišla je u Beč, po nagovoru bana, 4. VIII, uoči posljednjega glasanja od 5. VIII o priznavanju zajedničkih interesa s Austrijom.

⁶³ N. dj., 132.

⁶⁴ Usp. moj rad 53—4, gdje sam ustvrdio da je Kukuljevićev prijedlog išao »namjerno« za uklanjanjem pitanja Vojne Krajine s dnevnog reda sabora i da je on bio rezultat stava određene grupe zastupnika u Saboru koji su smatrali da je u tom času najpreče priznati zajedničke interese s Austrijom, jer su o tome, prema njihovu mišljenju, ovisila i teritorijalna pitanja. Danas prema tom svom sudu izražavam stavovitu sumnju.

red od 8 tačaka, po kojem je krajiško pitanje došlo čak iza sisačkog mosta — dakle na posljednje mjesto.

Na kraju, pred čitaoca se postavlja pitanje: ima li smisla prepisivati čak od riječi do riječi cijele objavljene dokumente i govore, kao što je to slučaj u ovom radu, gdje preko dvije trećine teksta otpada na prepisane govore saborskih zastupnika koji su objavljeni u saborskom dnevniku, a zatim odluke, molbe, predstave i žalbe krajišnika, koje su sve skupljene u objavljenim saborskim spisima, odakle ih autor prenosi.⁶⁵

Rad V. J. Vučkovića, Nacionalno-revolucionarna akcija Srbije u Vojnoj Granici,⁶⁶ zaslužuje posebnu pažnju. Izdvojiti će samo neka pitanja. Autor je na osnovi novih podataka upozorio na osnivanje i sastav tajnih odbora u Vojnoj Krajini, od kojih su najveći bili u Karlovcu, Brodu i Sisku, zatim na popis povjerenika i agenata srpske vlade u Krajini te prijelaz jednog dijela krajiških oficira i vojnika u Srbiju. Međutim, autor nije u dovoljnoj mjeri upozorio na neke političke i psihološke faktore od kojih su dva osnovna:

a) Zakon od 1861. o osnivanju Narodne vojske potrebne vladi Kneževine Srbije za njenu vanjskopolitičku akciju. Velik nedostatak oficirskog kadra utjecao je na odluku srpske vlade da ga potraži u Vojnoj Krajini. U tom pravcu vođena je i akcija srpske vlade preko tajnih odbora.

Vrijedno je u tom pitanju upozoriti i na rad Ivana Pavlovića,⁶⁷ upravo zato što to Vučković nije učinio. Pavlović donosi u svom radu imena pojedinih oficira po godinama kada su oni prelazili u Srbiju, a na kraju je dao o njima kraće biografske podatke, iz kojih se, između ostalog, vidi da je najveći broj oficira prešao u Srbiju iz Like.

b) Tursko bombardiranje Beograda također je utjecalo na odluku jednog dijela krajišnika da se odazovu akciji srpskih povjerenika u Krajini i prijeđu u Srbiju. No, unatoč povoljnom raspoloženju u Srbiji pa i u Vojnoj Krajini, vlada kneza Mihajla nije se prihvatila oružane akcije, jer se u odlučnim momentima sustegnula od revolucionarne djelatnosti.⁶⁸

U planovima srpske vlade o rješavanju bosanskog pitanja Vojna Krajina predstavljala je sve do svoga razvojačenja jednu od važnih komponenti. Autor je veći dio rada posvetio akciji srpske vlade u pridobivanju Vojne Krajine za njenu pomoć Srbiji, koja je u Bosni pripremala ustanak s ciljem njenog pripajanja. Postojali su planovi i o podjeli te zemlje.⁶⁹ Akciju srpskih povjerenika u Krajini s obzirom na krajišku intervenciju u Bosni i njihove uspjehe autor je pratio pretežno na osnovi spisa A. Oreškovića, koji se jedno vrijeme nalazio na čelu toga povjerljivog rada. Međutim, mora nas zanimati kako je

⁶⁵ Od 155 stranica ovog rada ne otpada ni 50 na autorov tekst.

⁶⁶ Zbornik MS 9, 1954, 5—25.

⁶⁷ Vojna granica i srpska vojska, Glasnik istoriskog društva 9, N. Sad 1936, 217—225 i 335—346.

⁶⁸ Usp. Drag. Todorović, Što je utjecalo na Srbiju da se poslije bombardovanja Beograda 1862 ne odluči na rat protiv Turske, Arhivski almanah 4, Beograd 1962, 221—231.

⁶⁹ Usp. ocjenu Ljerke Kuntić o ostalim autorovim radovima u vezi s Bosnom: Ristić, Strossmayer i Wagnerova afera (1870); Neuspela politička akcija Matije Bana 1860—1861, u HZ 1957 i 1960.

o ulozi Vojne Krajine u bosanskoj intervenciji mislio jedan od najistaknutijih povjerenika srpske vlade u doba Namjesništva, Nika Jovanović zvan Okan. On je 17. IX 1868. podnio Ristiću opširan plan o podizanju ustanka u Bosni koji predstavlja važan izvor podataka o tome kako su nosioci srpske propagande zamišljali oslobođenje Bosne od turske vlasti. U tom projektu Okan je napisao i ovo: »ne treba računati na austrijsku granicu«. ⁷⁰ Tu svoju misao dovršio je i objasnio J. Ristiću u pismu od 4. I 1869. gdje između ostalog kaže »da su pokušaji iz austrijskih granica Srbiju mnogo koštali i da bi to bilo i u buduće kad bi se dala varati«. ⁷¹ Čini se da je za ocjenu uspjeha srpske propagande u Vojnoj Krajini, pa prema tome i u Bosni, potrebno postaviti pitanje, da li je jedna apsolutistička vladavina mogla postati privlačna snaga za ostale južnoslavenske narode kada se zna da su Mihajlo i njegov ministar vanjskih poslova Garašanin shvaćali južnoslavensku državu kao hegemoniju Srbije na čelu s dinastijom Obrenovića.

Premda je autor ovu akciju srpske vlade u Vojnoj Krajini nazvao »revolucionarnom«, smatram da ona nema revolucionarni karakter, osobito ne u onom smislu kako je to istakao V. J. Vučković, koji i u tom radu stoji na stajalištu da je »Načertanije«. I. Garašanin revolucionarni i južnoslavenski program ⁷², te ovu akciju srpske vlade u Vojnoj Krajini smatra prirodnim nastavkom revolucionarnog južnoslavenskog plana I. Garašanina.

8. Osim dosad u glavnim crtama prikazanih političkih pitanja u hrv.-slav. Vojnoj Krajini, neophodno je potrebno osvrnuti se na dosta opširnu literaturu o krajiškoj društveno-ekonomskoj problematici.

Među veći broj potpuno neriješenih problema krajiške povijesti spada svakako pitanje kućne zadruge kao ekonomsko-administrativne zajednice. Na složenost toga problema upozorio je Fedor Moačanin ⁷³ u ocjeni rada Lazara Čelapa, »Kućna zadruga u Vojnoj Granici.« ⁷⁴ Moačanin je istakao mnoge pogreške u pitanjima, koja se »decenijama provlače iz rada u rad«, te je iznio svoje gledanje na neka pitanja zadruge u Vojnoj Krajini koje zaslužuje pažnju.

Premda je problematiku kućnih zadruga zahvatio samo do 1807, Mišo Semjan u svom radu ^{74a} ipak dotiče neka pitanja koja se protežu i u XIX stoljeće. Međutim, nesistematičnost, fragmentarnost i znatne pogreške u tekstu (netačno jezično interpretiranje njemačkih izvora, zatim pitanje doseljenja Srba u Hrvatsku i teza o tradicionalnoj povezanosti krajiške kućne zadruge sa starom slavenskom), ne samo da otežava čitanje toga rada nego s pravom pobuđuje sumnju u njegovu vrijednost i upotrebu.

⁷⁰ Vaso Vojvodić, Rad Srbije na političkoj propagandi u Bosni i Hercegovini 1868—1873, IG 1960, 13.

⁷¹ Isto, 13.

⁷² O pitanju koncepcije »Načertanija« i suprotnih ocjena toga dokumenta v. moj prilog, Koncepcija Garašaninova »Načertanija« 1844, HP 2, 1961, i Radoslav Perović, Oko »Načertanija« iz 1844. godine, Istorijski glasnik, Beograd 1963.

⁷³ HZ XIV, 1961, 284—293.

⁷⁴ Zadrugi arhiv 5, N. Sad 1957, 5—19.

^{74a} Istorija krajišnika i kućne zadruge u ratnoj državi, Spomenik SAN 108, 1960.

Do danas su u cjelini ostala neobrađena pitanja u vezi s krajiškim Proventnim fondom i brojnim zakladama.⁷⁵ Budući da se radi o akumulaciji krajiškog kapitala, a znamo što je sve u te blagajne ulazilo⁷⁶, bilo bi zanimljivo vidjeti tko se i kako mogao njima služiti, te da li postoje trgovački reversi na posuđeni novac i tko su ti trgovci. Moram upozoriti da se u godinama razvojačenja oštro postavljalo pitanje: kome će krajiški kapital pripasti. Neki su zbog toga bili rezervirani i prema samom razvojačenju⁷⁷.

Pitanje krajiškog investicionog fonda, povezano sa sjećom krajiške šume i izgradnjom željeznica, ima svoj početak u neizvršenoj namjeri ministarstva rata 1869. da se posječe 30 000 jutara krajiške šume, a dobiveni novac upotrijebi u izgradnju željeznice, što je bilo predmet žestokih saborskih rasprava u 70-im godinama i nepoštednih polemika u dnevnoj štampi. Pretežno na osnovi

⁷⁵ U Vojnoj Krajini postojale su ove zaklade: sirotinjska, bolnička, pripomoćna, dotaciona, zaklada za meliorizaciju, župnička dotaciona, karlovačka normalna za unapređenje školstva i potpomaganje siromašnih đaka, solna, fortifikaciono — građevna, žumberačka, crkveno-građevna. One su služile za pokrića odgovarajućih potreba.

⁷⁶ U Krajiški proventni fond ulazili su porezni prihodi od prodaje vina, rakije, piva, mesa, duhana, zatim posjedovanja mlina i kamenoloma, od trgovine, obrta, ribolova i dr., za pokriće sudskih i učiteljskih plaća, zatim primalja, lugara i drugoga nadzornog osoblja. Ali, budući da je glavnica gore navedenih zaklada bila malena, te one nisu mogle odgovoriti svojoj svrsi, donesena je odluka da se sve one ujedine s proventivnim fondom u zajednički Krajiški imovni fond (1. XI 1803). — Ernest Kante, Tri stalne Krajiške zaklade, imovna, uzgojna i obrazovna (u opsežnom djelu: »Zbirka zakladnica i historijata stipendijskih i sličnih zaklada...«, Zagreb 1913, str. 840), navodi ove izvore toga zajedničkog fonda: »Glavni prirasti ove zaklade bijahu kamate postojećih obveznica, ošasne ostavštine krajišnika, komorski naukovni prinos za školske stipendije, alikvotni dio senjskog solnog dohotka, ostatak zajmovne blagajne utjelovljenje krajiškoj zakladi, utržak od prodanih zgrada, suvišci krajiških provenata, najamnine i zakupnine, krajiške iseljeničke pristojbe, razriješena krajiška aprovizaciona zaklada i dr.« (596—597).

Vrijednost ovog fonda, koji je do 1848, stajao pod upravom Dvorskoga ratnog savjeta a zatim do kraja 1871. pod ministarstvom rata, iznosila je 1. XI 1803. 655 890 for., potkraj 1871. 2 569 699 for. Najveći dio izdataka išao je od 1803—1871. na pokriće troškova školstva. Odlukom vladara od 8. VI 1871. određeno je da se krajiški fond i uzgojno-obrazovna zaklada (ima svoj početak 1791, otkada se iz komorskih dohodaka izdvajalo po 3000 forinti godišnje za pokriće rashoda nekih škola; pod imenom Krajiško uzgojno-obrazovna zaklada stvorena je kraljevom odlukom 25. V 1826. Njena vrijednost iznosila je 1871. for. 787 300 s god. kamatnim prihodom od 32 812 for.) razdijele između hrv.-slav. i banatske Krajine prema broju pučanstva, zatim da se dio koji će pripasti hrv.-slav. Krajini pohrani u blagajnu hrv.-slav. zemaljske vlade. Pravo uprave preneseno je s ministarstva rata na Glavno vojno zapovjedništvo u Zagrebu. God. 1872. kr. hrv.-slav. zemalj. blagajna zaprimila je od Krajiškog imovnog fonda vrijednost od 1,931 750 for., od Krajiško uzgojno-obrazovne zaklade 569 000 for. Napokon su kr. odlukom 1881. i zakonom 1882. sjedinjeni Krajiški imovni fond i Krajiška uzgojno-obrazovna zaklada u jedan zajednički Krajiško imovno uzgojni i obrazovni fond s 2 689 804 for. Nadalje, zakonom je određeno da se prihodi ove zaklade troše: na stipendije $\frac{5}{6}$, za školska učila, siromašne đake, te školske i crkvene građnje $\frac{3}{6}$, na elementarne nepogode na teritoriju bivše Vojne Krajine $\frac{1}{6}$; uprava i vođenje računskih poslova prepušteni su banu Hrvatske. (Glavnica ove zaklade iznosila je 1912. 5 618 976 kruna.)

O pitanju prosvjetnih fondova u šajkaškoj i banatskoj Krajini v. Sima Dimitrijević, Graničarski ritovi i sudbina dva prosvjetna fonda u nekadašnjoj Vojnoj Granici, N. Sad 1936, 187.

⁷⁷ Usp. Krajina Vojnička na raskršću, Sisak 1871 (anonimna brošura, str. 1).

toga materijala pisao je o problemu krajiškog investicionog fonda Milan Turković;⁷⁸ čini se da mu je i bila namjera da upozori na stav hrvatskog sabora i političkih stranaka prema krajiškim šumama, koje predstavljaju temelj krajiškoga kapitala u životu Krajine i zauzimaju važno mjesto.

Odlukom vladara od 8. VI 1871. izdvojeno je za sječu 30 000 jutara krajiške hrastove šume u brodskoj i petrovaradinskoj regimenti, s tim da se dobivene novčane sume investiraju u gradnju komunikacija, u prvom redu željeznica, isušenje močvara, natapanje, pošumljavanje i dr., čime je položen temelj krajiškom investicionom fondu. Rasprave vođene 1871. između Generalkomande u Zagrebu i ugarskog ministarstva financija o tome kako unovčiti šumsku građu sa 30 000 jutara izlučenih krajiških šuma u korist investicionog fonda, urodile su 1872. prodajom te građe konzorciju Franco Hungarian banke, Anglo Hungarian banke i Ugarske zemljokreditne banke u iznosu od 33,300.000 for. To je izazvalo veliko negodovanje krajišnika, koji su smatrali da njima pripada pravo da u okviru Hrvatskog sabora raspravljaju o pitanju eksploatacije šuma.

Turković ističe zainteresiranost krajišnika za gradnju tzv. krajiške željeznice na potezima Zemun—Ogulin, Ogulin do granice s Dalmacijom, Zemun—Petrovaradin, i Sisak—Dobrljin, sredstvima krajiškog investicionog fonda, odnosno eksploatacije krajiških šuma. Tom planu Mađari su odlučno suprotstavili svoj plan u pravcu Dalj—Vukovar, Vukovar—Vinkovci, Vinkovci—Brod, dakle za priključak Bosne s Mađarskom, što bi se također financiralo sredstvima krajiškog investicionog fonda, pa je prema tome on trebao da postane jedna od formi kroz koju će ugarska vlada provoditi politiku pretvaranja Hrvatske u koloniju svoga kapitala.

Mađarski plan o izgradnji ove željeznice potakao je u Zagrebu 14. VIII 1877. veliku skupštinu krajiških predstavnika (130) na kojoj je donesena rezolucija u kojoj se traži povlačenje zakona predloženog ugarskom saboru o izgradnji željeznica i zahtijeva da se prihvati hrvatski (krajiški) plan pruge od Rijeke do Zemuna. Izabrana deputacija krenula je u Beč, ali nije dobila audijencije. Turković ističe: »Delegati nato nakaniše izdati proglas na krajišnike. Ta vijest izazvala je u višim krugovima zaprepaštenje. Slijedila je intervencija Mollinarya, koji traži sprečavanje i objelodanjenje proklamacije.«⁷⁹ Iste godine, 26. XI, prema kraljevoj odredbi određeno je da se čisti dohoci (izuzev upravne troškove) krajiškog investicionog fonda upotrijebe za gradnju željeznica u krajiškom području s 56 ²/_s%, a za druge investicije s 43 ¹/_s%. Prema tome, iako se željeznice ubrajaju u zajedničke poslove, one su pretežno financirane iz krajiškog investicionog fonda, a ne iz državnih sredstava.

Godine 1912. prestaje postojati krajiški investicioni fond⁸⁰. Iz ostataka njegove imovine (25,780.222 kruna i 45 for.) osnovani su 1913. ovi fondovi: crkveni, školski, za pošumljavanje krša i uređenje bujica, za općinske ceste, za meliorizaciju, za podupiranje pasivnih imovnih općina.

Pitanje zemljišne korporacije krajiških imovnih općina zaseban je problem hrv.-slav. Krajine u toku razvojačenja kao i u idućem razdoblju do njene na-

⁷⁸ Krajiška investiciona zaklada, fond, Sušak 1937, str. 97.

⁷⁹ Isto, 67.

⁸⁰ Literaturu o problemu krajiškog investicionog fonda v. Šumarska enciklopedija I, Investiciona zaklada, krajiška, str. 629.

cionalizacije (15. IV 1947)⁸¹. U njenoj složenoj strukturi odražavat će se i dalje (poslije razvojačenja) problemi krajiškog života stvarani u toku historije Krajine. Već 1850, kada je feudalizam u Krajini bio formalno ukinut, odnosno kada su krajišnici postali vlasnici onog zemljišta koje su dotada uživali, iskrslalo je, kao i drugdje, pitanje segregacije skupnih užitaka. Međutim, ovo pitanje riješeno je taj put samo u slučaju pašnjaka, koje su pojedine općine uživale, na taj način da su oni predani u vlasništvo mjesnih općina (više njih u jednoj kompaniji), dok je šuma, koja je u drugoj polovici XIX st. postala kurentna roba, predstavljajući najveći izvor akumulacije kapitala, proglašena državnim dobrom, s tim da i nadalje krajiške mjesne, školske i crkvene općine uživaju pravo besplatnog uživanja građevnog i ogrijevnog drveta a jednako tako i krajiške zadruge pravo na ogrijevno i građevno drvo, pašu i žirovinu, sabiranje žira, bukvice, kestena i bujadi. Budući da su državne šume opterećene servitutima, državna vlast je iskoristila odredbu o razvojačenju Vojne Krajine, te je 8. VI 1871. donesen zakon »O ustanovama za otkup prava na drvlje, pašu i uživanje šumskih proizvoda, što krajiški stanovnici imaju u državnim šumama nalazećim se u Vojnoj Krajini.«⁸² Tim je zakonom odlučeno da se kao odšteta krajišnicima u njihovom pravu na šumski servitut izdvoji i preda u vlasništvo krajiškim općinama polovica državnih šuma kojima su se krajišnici dotada služili. Međutim, postavilo se pitanje da li će površina ili novčana vrijednost biti mjerilo polovične diobe, što je regulirano zakonom od 17. I 1872. koji između ostalog određuje da se vrijednost šuma što će pripasti općinama računa po površini i vrijednosti, ali prema najbližem mjestu (selu), dok će se vrijednost državnih šuma računati prema mjestu koje leži na trgovačkom putu. Idućim zakonom od 15. VI 1873. odlučeno je da sve mjesne općine (vlasnici pašnjaka) s područja jedne pukovnije sačinjavaju jednu Imovnu općinu, čiji su osnovni kapital segregacijom dobivene šume.

Iako se kod nas dosta pisalo o problemu krajiških imovnih općina u »Šumarskom listu« i suvremenoj štampi, ipak do danas nema ni jedne potpune monografije⁸³. Od 11 postojećih imovnih općina⁸⁴, ekonomski je bila najjača brodska, koja je 1924. pokrenula i svoj samostalni list.

⁸¹ Ivo Krbek, Nacionalizacija zemljišnih zajednica i krajiških imovnih općina, Rad JAZU 270, 1949, 41—66.

⁸² List zemaljske uprave za Hrvatsko-slavonsku Vojnu Krajinu 1, 1872; izlazio do 1881, 10 svezaka, važan izvor za sva upravna i zakonska pitanja u procesu razvojačenja Krajine.

⁸³ A. Goglia, Imovna općina novosisačka i žumberačka, Mjesečnik pravnikog društva 1909; M. Moslek i J. Metlaš, Krajiške imovne općine, Mitrovica 1911; isti, Savremena opomena. — Historijat i gospodarstvo imovnih općina, Mitrovica 1911; A. Perušić, Brodska imovna općina, Vinkovci 1924; S. Bazanac, Šumsko gospodarstvo Imovnih općina, 1911—1930, Beograd 1933; Z. Miletić, Servitutna prava bivših vojno-krajiških komuniteta i državnih šuma, Zagreb 1933; O. Agić i Tepeš, 60 godina brodske imovne općine, Vinkovci 1934; M. Turković, Krajiške imovne općine, Sušak 1936; M. Markić, O krajiškim imovnim općinama, Zagreb 1937; A. Perušić, Imovne općine u Krajini, misli o organizaciji istih, Ogulin 1937.

⁸⁴ Zadaća krajiških imovnih općina bila je: a) iz svojih šuma i šumskih zemljišta namiriti potrebe svojih članova u ogrijevnom i građevnom drvetu, paši, žirenju i dr. šumskim proizvodima; b) prodajom šumskih viškova pomoći uopće gospodarstvo i kulturni napredak stanovništva u svojoj općini.

Rađ Dragutina Nanicanija⁸⁵, iako nepotpun, ostaje do danas jedina polazna tačka svakom historičaru u pristupanju ovom problemu krajiške historije. Autor je upozorio na neke probleme imovnih općina u procesu samog nastajanja i oštru borbu ličke regimente gdje je segregacija provedena tek 1880.⁸⁶ Iz podataka koje autor navodi vidi se da je segregacija krajiških šuma provedena na štetu krajiških imovnih općina.⁸⁷ Naime, krajiške imovne općine dobile su više šuma po površini, ali ne i po kvaliteti, jer je mlado drvo računato po istoj vrijednosti kao i cjepovno. Zato su krajiške imovne općine dobile onu polovinu šume koja je imala manju zalihu drveta od polovice koja je ostala državi. Prema tome, problemi imovnih općina ne proizlaze iz malih glav-nica, već iz toga što nemaju dosta šume⁸⁸. Nadalje, zakon od 1873. stavio je krajiške imovne općine pod neposrednu vlast Generalkomande, a nije precizirao kako daleko ona seže; tako je to ostalo do 1881. kada je određena unutarnja struktura uprave i kada je vlast Generalkomande zamijenjena zemaljskom vladom. Međutim, neke su imovne općine i dalje isticale zahtjev za preuređenjem skupe administracije u okviru autonomije, a na osnovi statuta (po uzoru na zemljišne zajednice). Zahtjev imovnih općina za statutima imao je svoje opravdanje i u ovim činjenicama: velike zemljišne površine, važna uloga u ekonomskom i kulturnom životu na većem teritoriju, velik broj imovnih općina⁸⁹ s različitim ekonomskim i kulturnim prilikama.

S obzirom da je zakon o krajiškim imovnim općinama priznao »pravoužitničko pravo« samo potomcima bivših krajišnika, one su ostale zaštićene od strane kolonizacije, u čemu i leži njihovo značenje, jer su one zaštićivale znatan dio hrvatskog teritorija od tuđinske kolonizacije — za razliku od zemljišnih zajednica, koje nisu mogle da joj se odupru.

9. Potpuno uvod u historiju hrv.-slav. Vojne Krajine u XIX st. zahtijeva osvrt i na niz radova o nekim specifičnim pitanjima.

a) Rad Spiridona Jovića⁹⁰ — nastao kao prilog boljem upoznavanju naroda i zemalja Monarhije — omogućuje iscrpan uvid u sve grane narodnog i ekonomskog života u Krajini u prvoj polovini XIX stoljeća. Treba upozoriti da je autor čitavo slavensko stanovništvo ovog dijela hrv.-slav. Krajine proglasio srpskim, što se vidi iz ovih njegovih riječi: »Današnji Slaveni u Vojnoj

⁸⁵ Imovne općine u bivšoj Vojnoj Krajini, Zagreb 1898, str. 61.

⁸⁶ Diobni ovlaštenici — predstavnici krajiškog naroda, ličke regimente — nisu prihvatili diobnu odluku, jer nisu htjeli primiti bezvrijedne šikare za punovrijedne šume. Taj je spor trajao 6 godina.

⁸⁷ Jedan od problema u procesu segregacije bila je i stručna nesposobnost krajiških predstavnika u diobnoj komisiji, ali se čini da je neusporedivo veći problem bio u nesnalaženju — naime, krajišnici tada nisu mogli shvatiti koje će značenje izdvojene šume imati u budućem životu imovinskih općina. Da je narod Krajine na taj način shvatio diobu, primjer ličke regimente ne bi ostao usamljen.

⁸⁸ Usp. Nanicani, n. dj., 61.

⁸⁹ Lička, otočka, ogulinska, slunjska, I banska, II banska, križevačka, đurđevačka, ka, gradiška, brodska i petrovaradinska.

⁹⁰ Etnografska slika slav. Vojne granice, Beč 1835, preveo s njemačkog Strahinja Kostić, Zbornik MS za književnost i jezik 9—10, 1961—62, 114—65. Šteta je da taj prijevod, s obzirom na neke netačne konstatacije, nije komentiran.

granici su Srbi«⁹¹. Isti slučaj je i s jezikom: »Pored srpskog u Granici je najrasprostranjeniji nemački jezik«.⁹²

b) Rad Nikole B e g o v i ć a⁹³ pisan je suviše tendenciozno, bez imalo smisla za historijsku objektivnost. Autor je imao namjeru da stanovništvo Krajine prikaže isključivo srpskim⁹⁴, te istakne vjernost i odanost Srba caru, koji ih je za uzvrat nagrađivao poveljama i diplomama⁹⁵. Na osnovi tih dokumenata izražava negodovanje što je hrvatski sabor 1861. i 1866. branio cjelokupnost hrvatskih zemalja i s obzirom na Krajinu, smatrajući to opasnim za srpski narod i crkvu⁹⁶. Autor dopušta da teritorij Vojne Krajine spada u cjelokupnost hrvatsko-ugarskih zemalja »samo po pojmu feudalizma, ali po narodnom bez odgovora — ne!«⁹⁷ Štaviše, Begović na osnovi vlaških prava i povlastica zaključuje da je Vojna Krajina posebno »državno-političko tielo«.

U pitanju poreza tačna je tvrdnja autora koju preuzima od O. Utješenovića, da su Hrvati do 1848. plaćali neznatnu štibru (92.000 for. godišnje). Međutim, nije tačan drugi dio tvrdnje da je štibra trebalo da bude znatno veća, »kao što je poslije narasla, ali se vojna služba naše Krajine Hrvatima računala u štibru zato, što Krajina sačinjava zemljišnu cjelinu dotične kraljevine. Sad ćemo — piše autor — vidjeti koliko je krajiška služba kod štibre pomagala Hrvatima. Evo koliko: za god. 1864. platila je hrvatska paorija poreza 4,576.944 for., a sa Slavonijom zajedno 7,219.978 for.«⁹⁸ S obzirom na ovu tvrdnju, bez obzira da li su brojke tačne, treba zaključiti da autoru nije bilo poznato da je Hrvatska po svom municipalnom pravu plaćala u načelu polovinu poreza koji je plaćala Ugarska i da se ona stalno za to borila. To je pravo izgubila ukidanjem feudalizma, pa je za Bachova apsolutizma uveden jedinstveni porezni sistem. Već tada, osobito 60-ih godina, uslijedilo je povećanje poreza, pa je i to jedan od uzroka tako velike razlike.

I u svom drugom radu⁹⁹ autor je poistovetio graničare sa Srbima (piše samo o hrv.-slav. Krajini). Inače nema u njemu ničega što bi moglo privući pažnju historičara.

c) Prilog Josipa M a t a s o v i ć a¹⁰⁰ ograničen je na središte jedne regimente pa već zato zavređuje izuzetnu pažnju. Autor je, na sebi svojstven način, dao presjek života u Vinkovcima u drugoj polovici XIX st., s posebnim osvrtom na nošnju, nasilja i samovolju krajiških oficira, te prilike u vinkovačkoj gimnaziji, koja potkraj 50-ih godina postaje središte nacionalnog pokreta u istočnoj Slavoniji. Autor je obratio pažnju i na nosioca germanizatorskog

⁹¹ Isto, 129.

⁹² Isto, 130.

⁹³ Pravoslavna crkva u Krajini, Srbsko-dalmatinski magazin XXV, 1866. 7—39.

⁹⁴ »[...] probuđena svijest narodna počimlje zahtievati da svaki svoja prava dobro prouči, pa da ih sebi prisvaja«. (10)

⁹⁵ »Srbliji su baš onaj narod kojima se zahvaliti mora što su sve zemlje od Turaka očišćene« (9).

⁹⁶ Usp. str. 14.

⁹⁷ Isto, 12—13.

⁹⁸ Isto, 37.

⁹⁹ Život i običaji Srba-Graničara, Zagreb 1887, str. 227.

¹⁰⁰ Ulomak iz monografije »Stari Vinkovci«. Spomenica 150-godišnjice drž. gimn. u Vinkovcima 1780—1930, 5—26.

nastojanja u toj gimnaziji — prof. Franju Vaničeka, kome se suprotstavio biskup Strossmayer nastojeći »da se vjeronauk i dalje poslije 1849. bilo kako uči u jugoslavenskom jeziku.«¹⁰¹

d) Zanimljivu i opsežnu monografiju školstva u brodskoj regimenti (od druge pol. XVIII st. do 1873) dao je Ivan Martinović¹⁰² na osnovi izvorne građe u bečkom arhivu i brodskoj regimenti.

e) Problem židova u Krajini zastupljen je s dva manja članka. Gavro Schwarz¹⁰³ donosi zanimljiv prilog upoznavanju nastojanja krajiških vlasti u brodskoj regimenti da na svom teritoriju otežaju 1841. Židovima iz lonavske, baranjske, bačke, virovitičke i požeške županije torbarenje (relativno najunosnija trgovina u Krajini), zahtijevajući da se »samo onim Židovima izdade putnice koji mogu dokazati da su zbilja narudžbe za robu iz Krajine primili [...] jer će se inače iztjerati.«¹⁰⁴ Židovske općine u tim županijama ulagale su zbog toga žalbe kraljevskoj ugarskoj kancelariji. Ovaj akt brodske regimente može se tumačiti u prvom redu kao sukob domaćih trgovaca sa Židovima na teritoriju jedne regimente, odnosno u Vojnoj Krajini kao cjelini, te pritiskom trgovaca na vojne vlasti da se Židovima ograniči pravo na trgovinu.¹⁰⁵

Lazar Čelap¹⁰⁶ prati život i probleme 20 židovskih podorica, koje su se poslije pada Beograda 1739. naselile u Zemun, do austro-ugarske nagodbe.¹⁰⁷ Autor je između ostalog upozorio na poziv vojne komande 15. XII 1781. zemunskom magistratu da se ni jednom Židovu osim onih koji se u Zemunu nalaze na osnovi privilegija ne dopusti naseljavanje¹⁰⁸. Naime, primijećeno je — ističe se u pozivu — da se pod imenom slugu, pečača rakije ili kućnih slugu stalno naseljavaju različiti oženjeni Židovi, dapače i oni iz turskog carstva sa svojim porodicama, pa poziv zahtijeva da se oni iz grada protjeraju.

¹⁰¹ Isto, 12.

¹⁰² Povijesne crtice o školstvu brodske pukovnije i broskog okružja, Zagreb 1912, str. 496 (usp. od istog autora: Hrvatsko-slavonske krajiške zemaljske školske komisije i školski ravnatelji, Zagreb 1915, str. 206).

¹⁰³ Židovi u Krajini, VZA 14, 1902, 128—129.

¹⁰⁴ Isto.

¹⁰⁵ Iako Židovi u prvoj polovini XIX st. nisu imali prava stalnog, već samo povremenog boravka u Vojnoj Krajini, ipak je njihov položaj, kako se čini, bio ondje povoljniji — već s obzirom na ličnu i imovinsku sigurnost — nego u Provincijalu gdje se jače osjećao sukob s domaćim trgovcima, koji dolazi do izražaja i u Narodnim novinama, a što je bez sumnje utjecalo na njihov promadaarski stav u narodnom pokretu 1848.

¹⁰⁶ Jevreji u Zemunu za vreme Vojne Granice, Jevrejski almanah 1957—58, 59—71.

¹⁰⁷ Vladar je 7. II 1868. priznao Židovima u Vojnoj Krajini ravnopravnost s ostalim konfesijama koje su u Monarhiji priznate i naredio da se uklone sva dotadašnja ograničenja o njihovu naseljavanju i stjecanju zemlje i drugih nekretnina, te vođenje trgovine i zanata.

¹⁰⁸ Čini se da se privilegij M. Terezije od 8. X 1753. odnosi na te židovske porodice iz 1739, te je Zemun bio jedino mjesto u Vojnoj Krajini gdje su Židovi mogli stanovati, ali uz stalna ograničenja.

f) Članci Antuna Vrgočea,¹⁰⁹ s obzirom na specifičnost obrađenih problema, predstavljaju koristan prilog potpunijem upoznavanju problematike Vojne Krajine u XIX stoljeću.

Potaša — *pepeljika*, potrebna u prvom redu za proizvodnju sapuna i stakla, predstavlja, čini se, s obzirom na velike zalihe sirovina — šume, važnu granu specifične manufakture i izvoza u svim regimentama od 1820. do 60-ih godina. Izvozilo se najviše preko Rijeke u Veneciju.

Pitanje eksploatacije pijavica, te kurentne robe sredinom XIX st. u brodskoj i novogradiškoj regimenti, autor je povezao s nastojanjem vojnih vlasti da zaštite sabirače pijavica i zakupnike kao i državni vojni erar, u koju su svrhu određeni posebni serežani s pravom nadzora. Izvozilo se, osim u zemlje Monarhije, i u Francusku i Italiju.

Bolesti kao *kolera* i *bjesnoća* bile su velike nedaće za narod i blago, pa autor prikazuje nastojanje vojnih vlasti oko sprečavanja i liječenja tih bolesti.

Ne smije iznenaditi činjenica da je Monarhija obraćala relativno najveću brigu pitanju *liječničkog osoblja* i *ljekarna* u Vojnoj Krajini. Radi se o njenom interesu prema Krajini kao rezervoaru vojske.

Dok je kontinentalna blokada u drugim zemljama Evrope utjecala na razvoj industrije, u Vojnoj Krajini se taj utjecaj osjećao u pokušaju uvođenja nekih *novih kultura* koje Monarhija nije mogla uvoziti (na pr. sađenje indiga, kineske gorske riže i dr.).

*

Premda ovaj prikaz literature o problemima Vojne Krajine u XIX st. upućuje na njen relativno velik i raznovrstan opseg (zakoni o Vojnoj Krajini, sistem uprave, ekonomska problematika, francuska vladavina u Vojnoj Krajini, osnovna politička i društveno-ekonomska pitanja u Vojnoj Krajini u razdoblju ilirskog pokreta i revolucije 1848/49, društveno-ekonomski odnosi poslije 1848/49, razdoblje od 1860. do razvojačenja Vojne Krajine), ipak treba u prvom redu istaći činjenicu da je sva literatura, s obzirom na složenost spomenutih problema, najvećim dijelom fragmentarna, pa se iz nje ne može dobiti cjelovit uvid u osnovne linije historijskog razvitka Vojne Krajine. Pored toga, vrlo mali broj radova se temelji na arhivskom istraživanju, i upravo je takva analiza mogla rezultirati novim ocjenama. Međutim, i takvi su prilozima ponekad donosili suprotne ocjene o istim problemima, što sve upućuje na potrebu daljeg temeljitog znanstvenog istraživanja povijesti Vojne Krajine u XIX st., koja je doista u našoj historiografiji još uvijek očigledno zanemarena.

¹⁰⁹ Monopol potaše u bivšoj hrvatskoj Vojnoj Krajini, 1939; Monopol pijavica za vrijeme hrvatske vojničke krajine, 1935; Proces i radi kriomčarenja pijavica. Straže za čuvanje pijavica u bivšoj hrv.-slav. Vojnoj Krajini, 1935; Kako su sprečavali širenje kolere u bivšoj hrvatskoj Vojnoj Krajini i kako su se liječili, 1941; Kultura droga i gospodarskog bilja u bivšoj hrvatskoj Vojnoj Krajini, 1939; Ljekarničtvo u bivšoj hrv.-slav. Vojnoj Krajini, 1944 (svi ovi članci preštampani su, uglavnom iz Apotekarskoga Vijesnika, Zagreb, kao posebni radovi).

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XVII

1964

Redakcioni odbor:
KONSTANTIN BASTAIĆ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:
JAROSLAV ŠIDAK

Tajnik redakcije:
IVAN KAMPUŠ

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB